NÁRODNÍ MUZEUM

Journal of the National Museum (Prague), Natural History Series
Vol. 187 (2018), ISSN 1802-6842 (print), 1802-6850 (electronic)

Zprávy/ Short news

DOI: 10.2478/jnmpnhs-2018-0006

Cesta k poznání obyvatel starověkého Egypta vede přes Abúsír. Působení antropologů z Národního muzea na expedicích Českého egyptologického ústavu v letech 2009–2018

Petra Havelková

Národní muzeum, Antropologické oddělení, Cirkusová 1740, 193 00 Praha 9; petra_havelkova@nm.cz

Havelková P., 2018: Cesta k poznání obyvatel starověkého Egypta vede přes Abúsír. Působení antropologů z Národního muzea na expedicích Českého egyptologického ústavu v letech 2009–2018. – Journal of the National Museum (Prague), Natural History Series 187: 139–146.

Povědomí o zkoumání starověkého Egypta na našem území je neodmyslitelně spjato s dlouhodobými výzkumy Českého egyptologického ústavu (ČEgÚ) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Česká koncese v oblasti pyramidových polí v Abúsíru se rozkládá na území přibližně dvou kilometrů čtverečních, což ji činí jednou z nejrozsáhlejších zahraničních koncesí v Egyptě. Výzkum zde započal již v šedesátých letech minulého století a od té doby přináší stále nové poznatky o historii, architektuře i běžném životě stavitelů pyramid. Přesněji řečeno o běžném životě těch výše postavených.

Aktivní výzkum probíhá na třech hlavních lokalitách. Jedná se o centrální či královský Abúsír, což je oblast zahrnující hrobky v těsné blízkosti pyramid. Zde byli pohřbíváni především příslušníci královské rodiny. Doposud zde bylo odkryto 32 hrobek z 3. tisíciletí př. Kr. a veliké množství pohřbů datovaných do prvního tisíciletí našeho letopočtu. Druhou významnou oblastí v rámci naší koncese je jižní Abúsír, tedy oblast mezi pyramidami v Abúsíru a v Sakkáře. Zde se nachází rozsáhlé pohřebiště úředníků, kteří často zastávali vysoké administrativní posty, a kde byla v roce 2012 nalezena i hrobka princezny Šeretnebtej, dcery faraona Niusserea. V této části koncese bylo prozkoumáno již více než sto hrobek či kultovních struktur a pochází odtud většina kosterních pozůstatků, které tvoří základ námi studovaného souboru. Centrální i jižní Abúsír jsou významnými pohřebišti z období Staré říše (cca 2700–2180 př. Kr.), přesněji z 5. – 6. dynastie (2510–2365 př. Kr.), ačkoli některé

Obr.1 Abúsír – pohled na abúsírskou nekropoli s dominantami pyramid faraonů z 5. dynastie. V pozadí pyramidy v Gíze. Foto: P. Havelková.

hrobky byly vybudovány již ve 4. dynastii. Třetí oblastí je soubor šachtových hrobek datovaných do závěru 26. dynastie (529–525 př. Kr.). Pro toto období je typické budování šachet dosahujících hloubky více než dvacet metrů, na jejichž dně se nacházela pohřební komora. Jedním z nejvýznamnějších objevů byl nález nevykradené pohřební komory kněze Iufaa, uloženého v bohatě zdobeném vápencovém sarkofágu.

Popisovat archeologickou lokalitu, do které české expedice jezdí již více než padesát let a o nichž bylo již mnoho napsáno a natočeno, by bylo jen nedostatečným opakováním. Tento příspěvek je tedy spíše bilancí působení antropologů (nejen) z Národního muzea na dané lokalitě, které započalo v roce 2009. Navázali jsme tak na předchozí antropologickou práci spojenou zejména se jménem profesora Evžena Strouhala, ale i s dalšími antropology, kteří se na výzkumu v Abúsíru podíleli před námi (Viktora Černého, Martiny Kujanové a Pavly Zedníkové-Malé).

To, co se zpočátku zdálo být pouze krátkodobým záskokem, přerostlo v průběhu let v dlouhodobou výzkumnou spolupráci s ČEgÚ, která začala naplňovat i výzkumné cíle, které se zdály být dříve neproveditelné. Jedním z nich je studium nalezených kosterních pozůstatků datovaných do Staré říše jako komplexního souboru, vypovídajícího nejen o jednotlivcích, ale také o celé populaci.

Abychom pochopili obtížnost tohoto úkolu, je třeba mít alespoň letmé povědomí o architektuře starořížských hrobek a také způsobu pohřbívání. Zatímco v pozdějších obdobích, zejména v 1. tisíciletí př. Kr., sloužil Abúsír především jako hřbitov chudších lidí, o čemž svědčí prozkoumaná pohřebiště, ve Staré říši představoval Abúsír významnou nekropoli, která byla využívána nejen pro pohřby faraonů (pyramidové komplexy), ale i různých vrstev úředníků a kněží, jejichž hrobky jsou postupně odkrývány v jižním Abúsíru. Zjednodušeně řečeno, tyto pohřební příbytky mohly být dvojího typu. Buď se jednalo o tzv. mastaby s obdélníkovou nadzemní strukturou, nebo o skalní hrobky vytesané do skály. V každé hrobce se zpravidla nachází prostory spojené s kultem zemřelého (zejména zádušní kaple s nepravými dveřmi, v mastabě v nadzemní části). Právě kaple může poskytnout ty nejdůležitější informace o zesnulém – jeho jméno, společenské postavení a tituly, kterými se za života honosil, ale i vazby na jeho rodinu. Dobře prozkoumat a zdokumentovat celou nadzemní část hrobky, může být náplní činnosti i celé jedné expediční sezóny. Teprve následně se může začít s vykopáváním šachet, nacházejících se pod úrovní pouštního terénu v případě mastaby či pod kaplí ve skalní hrobce. Počet šachet v rámci jedné hrobky se liší, mohou být pouze jedna až dvě – pro majitele a jeho manželku, častěji jich je však více, jelikož se většinou jedná o tzv. rodinné hrobky. Počet šachet stejně jako jejich hloubka může být také odrazem postavení majitele hrobky. Zatímco expedice probíhající na jaře a na podzim trvají dva až tři měsíce, antropologická účast je zpravidla omezena přibližně na tři týdny. Vždy se tedy nepodílíme na samotném vyzvedávání kosterních nálezů. Pro některé z nás to je i úleva, jelikož ve většině šachet je poměrně vysoká teplota i vlhkost a často dosahují hloubky i více než deset metrů. Pokud nám štěstí přeje, na dně takovéto šachty se nachází vstup do pohřební komory, kde by se měl nacházet pohřeb dané osoby. Bohužel většina pohřbů byla již ve starověku narušena zloději a vzácné předměty byly odneseny. Ale i tam, kde zloději zasáhli a pro archeology nenechali mnoho z pohřební výbavy, tělo pohřbeného zpravidla „pouze“ poškodili ve snaze získat amulety a šperky, které měl zemřelý na sobě. Často se tak kosterní pozůstatky stávají tím jediným, co můžeme ve staroegyptských pohřebních komorách nalézt. Víceméně platí pravidlo, čím bohatší a výše postavený jedinec, tím menší máme šanci, že jeho pohřební komora zůstala nedotčena. Nalezení neporušené a nevykradené pohřební komory je významným objevem. Poslední byla objevena v roce 2007 a jednalo se o pohřební komoru hodnostáře Neferinpua, který působil jako „představený všech prací, které mu byly nařízeny“, dále zastával několik funkcí v oblasti soudnictví a jeho devět kněžských titulů bylo spojeno např. s vykonáváním úkolů v pyramidovém a slunečním chrámu panovníka Niuserrea. Přestože to může být překvapivé, z hlediska zachovalosti kosterního materiálu může více škod než starověcí zloději napáchat spodní voda či charakter podloží.

Obr. 2. Dělníci na výzkumu hrobového komplexu princezny Šeretnebtej. Přesun velkého vápencového bloku probíhá stále stejnými metodami jako kdysi. Foto: P. Havelková.

Přestože hlavní zájem Českého egyptologického ústavu je soustředěn na hrobky ze Staré říše, nesmíme zapomínat, že převažující podíl kosterních nálezů pochází z mnohem pozdějších období. Jedná se především o pohřby z doby 1. tisíciletí př. Kr. (Třetí přechodná doba, Pozdní doba, Řecko-římské období), kdy se oblast zejména v těsném okolí abúsírských pyramid a již částečně rozpadlých a zavátých nekrálovských starořížských hrobek opět intenzivně využívala k pohřbívání. V tomto případě se nejednalo o kamenné či cihlové hrobky význačných jedinců, ale o prosté pohřby více či méně mumifikovaných těl uložených v dřevěných rakvích (někdy krásně polychromovaných), nebo pouze v obinadlech přímo do písku. Obzvláště u těch nejprostších pohřbů tak není přesná datace vůbec možná. Tyto prosté pohřby bývají většinou velmi dobře zachovány. Příčinou jsou odlišné klimatické a tafonomické podmínky ve srovnání s pohřby uloženými v pohřebních komorách starořížských hrobek, v nichž často dochází k demineralizaci kosterních pozůstatků, které tak následně značně zkřehnou a zachovají se ve špatném stavu. Kromě volného prostoru v okolí hrobek, ale byly pro pohřby druhotně využívány i existující ruiny význačných starořížských hrobek. Není výjimkou, že se takovýto pozdější pohřeb, chudý a často i bez rakve, nacházel v samotné pohřební komoře či kapli, kdysi významného člena královské rodiny či vysoce postaveného hodnostáře. Příkladem druhotného využití prostoru starořížských hrobek je pohřebiště odkryté v letech 1966–1968 uvnitř mastaby vezíra Ptahšepsese a v jejím okolí, které bylo využíváno převážně v Pozdní době až Řecko-římském období.

Přestože naším úkolem v Egyptě je základní antropologické zpracování veškerých nalezených kosterních pozůstatků, vzhledem k často problematickému datování a nedostatku dalších informací o jedincích druhotně pohřbených v pozdějších obdobích, se naše pozornost v rámci navazujícího výzkumu zcela logicky zaměřuje na pohřby původních majitelů hrobek a jejich rodin. Vždyť kde u nás antropolog nalezne kosterní soubor jedinců, pohřbených před více než čtyřmi tisíci lety, u nichž by znal jméno, postavení, zaměstnání a někdy i rodinné vazby?

Tvorba antropologické databáze

Jak je zřejmé z předchozího textu, nemůžeme očekávat, že bychom během několika málo sezón, získali antropologický materiál, na kterém by bylo možno provést populační studii. Počet i zachovalost starořížských pohřbů, odkrytých během jedné expedice se značně liší. Zpravidla do souboru přibude do deseti koster, ale některé roky nám není přáno vůbec. Výjimečné byly pouze roky 1993 a 2015, kdy bylo vyzvednuto více než třicet různě zachovalých pohřbů datovaných do Staré říše. Zpočátku našeho působení v Abúsíru jsme pokračovali v postupech zavedených našimi předchůdci. Provedli jsme základní antropologické zpracování, sepsali report či příspěvek do publikace, který se však týkal pouze aktuálně zkoumané hrobky, či oblasti. Nutno říci, že v prvních letech našeho působení v rámci expedice, probíhalo zvláště zpracování pohřbů z pozdějších období, které byly silně poškozené a často se jednalo o distartikulované skrumáže kostí, bez anatomických souvislostí. Teprve s výzvou k vyhodnocení kosterních pozůstatků pěti jedinců z již zmíněné mastaby kněze Neferinpua, se začal rodit zájem o populaci doby stavitelů pyramid jako celek. Při hledání srovnávacího materiálu jsme zjistili, že existuje mnoho publikovaných kazuistických případů, ale komplexních informací o starořížské populaci je poskrovnu. Zlom přišel až s objevem hrobového komplexu princezny Šeretnebtej, který probíhal v letech 2012 až 2014. Tehdy jsme získali třicet starořížských koster, což už byl počet odpovídající statistickému minimu pro různé dílčí analýzy. Ne všechny kostry však byly dobře zachovány, proto jsme začali hledat možnosti rozšíření souboru. A protože jsme nechtěli čekat, co přinese budoucnost, nejkratší cesta vedla v tu chvíli do minulosti. Prošli jsme již publikované výzkumy a požádali jsme antropology, kteří zpracovávali materiál z Abúsíru před námi, o jejich data a oni nám je ochotně poskytli. Díky tomu jsme zjistili, že do našeho působení v rámci expedice, bylo nalezeno více než 80 starořížských pohřbů. V danou chvíli tak vznikla velice citelná potřeba na vytvoření antropologické databáze, která by byla schopna pojmout a především systematizovat všechny informace, které byly k dispozici. Žádná vhodná databáze tohoto charakteru, kterou bychom mohli využít pro naše potřeby, však neexistovala.

Jelikož Český egyptologický ústav již tehdy měl svoji vlastní archivní databázi v programu FileMaker, rozhodli jsme se jít v jejich stopách. A pomalu se začala rodit odborná antropologická databáze odpovídajícím potřebám antropologického zpracování staroegyptské populace. Nyní obsahuje více než 4 500 databázových položek. Kromě základních archeologických údajů o pohřbu sdružuje detailní informace o způsobu odhadu pohlaví a věku, metrickou analýzu, vyhodnocení zdravotního stavu chrupu, popis a kategorizaci patologických případů, hodnocení nemetrických (diskrétních) znaků na lebce i zubech a podrobné vyhodnocení projevů fyzické zátěže na kostře včetně degenerativních změn. Velká pozornost byla věnována také výběru použitých metod tak, aby byla data porovnatelná s dřívějšími výzkumy, ale zároveň jsme přidali metody aktuální.

Samozřejmě většina těchto detailních analýz nebyla součástí dříve zpracovaných nálezů, tedy mnoho dat zůstávalo nevyplněných, ale potřeba realizovat na takovémto materiálu naše vlastní výzkumné zájmy, nás časem motivovala k rozšiřování databáze.

V současné době naše databáze obsahuje záznamy o 462 jedincích, z nichž je 227 datováno do Staré říše.

Budování depozitáře

Přestože nám téměř každým rokem přibývalo koster, které jsme mohli sami zpracovat a vyhodnotit i znaky, které byly předmětem našich specializací, počty jedinců stále neodpovídaly našim představám. Začali jsme pátrat, co se stalo s kostrami vyzvednutými a zpracovanými před naším příchodem.

Běžná praxe nakládání s nálezy objevenými během zahraniční expedice má jedno základní pravidlo. O jejich budoucnosti vždy rozhodují zaměstnanci egyptského ministerstva

pro památky. Nejvzácnější nálezy z českých výzkumů jsou okamžitě převáženy do depozitářů Imhotepova muzea v Sakkáře, kde jsou zaevidovány a následně už mohou být studovány pouze tam. Méně vzácné nálezy zpravidla zůstávají deponovány v prozkoumaných hrobkách, které slouží jako dočasné sklady. Vždy jsou však dobře uzamčené a zapečetěné. U každého otevření takovéhoto skladu musí být památkový inspektor, a pokud jde o první otevření skladu/hrobky na počátku nebo uzavření na konci sezóny, musí se sejít celá komise. Až do nedávna neměla česká expedice žádný jednotný depozitární prostor. S ohledem na velikost provizorních skladů se tedy některé nálezy, především keramika, které je vždy obrovské množství, ale i kosterní materiál, po zpracování znovu pohřbívaly. Předpokládali jsme tedy, že většina koster z dřívějších výzkumů byla již dávno pohřbena. Naštěstí se postupem času ukázalo, že tomu tak nebylo. Nejvýznamnější pohřby, například kostry princezen – dcer faraona, odkrytých již v sedmdesátých letech 20. století, nebo některé významné pohřby hodnostářů, byly dosud uloženy v hrobkách, které k tomu v době probíhajícího výzkumu, měly nejvhodnější prostory. Když jsme po těchto starých kostrách začali pátrat, v průběhu několika expedic se podařilo identifikovat nejpravděpodobnější uložení starých nálezů a zajistit, aby byly tyto hrobky po letech opět otevřeny a kosterní materiál převezen. Za což patří českým egyptologům rovněž dík, neboť to nebývá vždy jednoduchý proces. Pro nás to znamenalo podstatné zaplnění prázdných míst v databázi a to zejména o ty nejzajímavější jedince. Bohužel i některé z těchto provizorních skladů se staly cílem řádění zlodějů v průběhu revoluce v Egyptě na jaře roku 2011. Mnoho koster bylo rozmetáno a jiné poničené natolik, že z nich zbyl pouze kostní prach.

Obr. 3. Finální uložení kosterních pozůstatků v Českém skladu v Sakkáře. Foto: Š. Bejdová.

Z pohledu muzejníka byl zlomový rok 2013, kdy se podařilo Českému egyptologickému ústavu získat větší sklad v prostorách bývalého inspektorátu památkové péče v Sakkáře. Přesněji řečeno větší než úložné prostory v hrobkách, ale menší než nejmenší depozitář na antropologickém oddělení v Národním muzeu. Přesto dostačoval k tomu, aby byly převezeny všechny kosterní pozůstatky na jedno místo, kde je možné je v případě potřeby a zájmu nadále studovat. V současné době jsou k trvalému uložení předávány téměř veškeré kosterní nálezy, pokud antropolog nerozhodne jinak, což se stává v případě špatné zachovalosti, nebo nedostatečné datace. Bohužel na uložení veškerého nalezeného kosterního materiálu prostor stále dostatečný není a zejména do budoucna nebude. Získaný depozitární prostor,

Obr. 4. Naše antropologické pracoviště ve dvoře mezi hrobkami neznámého majitele. Foto: Š. Bejdová.

nyní už Český sklad v Sakkáře, slouží totiž nejen k ukládání antropologického materiálu, ale i většiny ostatních nálezů z výzkumů, zejména zdobených vápencových bloků či keramických nádob, které nejsou převáženy do muzejního skladu v Sakkáře.

V průběhu podzimní sezóny roku 2017 byla provedena revize antropologického materiálu, včetně očíslování boxů a tisku popisných štítků. Z celkového počtu 227 staroříšských koster, které máme evidovány v databázi, jich je 176 fyzicky přítomných v depozitáři.

Běžný den na výzkumu v Abúsíru

V roce 2009, kdy jsme se začali podílet na výzkumech v Egyptě, pobývali čeští egyptologové na české ambasádě v Kahiře. Každý den se dojíždělo více než dvacet kilometrů do Abúsíru a káhirskými dopravními zácpami zpět. V momentě, kdy se o naši stravu po příjezdu z práce přestala z důvodu nemoci starat krajanka paní Jarka, bylo třeba jít ještě nakoupit a uvařit a mnoho času na odpolední práci nezbývalo. Po revoluci v roce 2011 se výrazně zhoršila i dopravní situace v Káhiře a odpolední cesta na ambasádu trvala i jednu až dvě hodiny. Od roku 2012 se tedy pronajala expediční vila v prostorách inspektorátu ministerstva pro památky v Sakkáře, ze které jsme na lokalitě do deseti minut. Ve vile se o nás starají naši egyptští „majordomové“ a kuchaři v jedné osobě. Pracovní týden trvá šest dní. Volným dnem je pátek, kdy se většinou odjíždí do Káhiry a vyřizují se záležitosti spojené s expedicí a nezbytné nákupy. Zároveň se tak udržují vztahy se zaměstnanci ambasády, kteří jsou v mnohém nápomocni, co se týče chodu expedice.

Běžný pracovní den začíná ráno v šest hodin snídaní. Od sedmi do dvou hodin odpoledne se pracuje na výzkumu s přestávkou na oběd – v Egyptě spíše považovaným za snídani, který probíhá přímo na lokalitě. Po návratu do vily se zpravidla chvilku řeší, co přinesl aktuální den, protože ne vždy všichni pracujeme na stejném místě. Pak se každý odebere do svého pokoje a sejdeme se o půl čtvrté na večeři, kterou nám připravili naši kuchaři. Následuje káva pro ty, kdo ji pijí a chvilka společného času pro ostatní. Zbytek dne se obyčejně každý věnuje své práci, ať již přepisu zpracovaných dat, třídění fotografické dokumentace z výzkumu, do-

končování kresebných plánů a podobně. Když to pracovní povinnosti dovolují, příležitostně se sejdeme večer, kdy opadne největší horko, i na vodní dýmku.

Naší každodenní činností je zpracování kosterních pozůstatků, které jsou nalezeny během probíhající expedice, popřípadě expedice předchozí, pokud byly některé kostry vyzvednuty až po našem odjezdu. Do nedávna jsme pracovali v zastřešeném dvoře mezi třemi hrobkami neznámého majitele, které slouží současně jako dočasné úložiště nálezů. V současnosti jsme se přesunuli do Českého skladu, kde máme všechny kostry pohromadě. Největší výhodou je bezesporu to, že nemusíme rychle sklízet rozdělanou práci v momentě, kdy se blíží konec pracovní doby, což nám šetří mnoho času, kterého se nám obvykle nedostává.

Význam antropologického výzkumu

A k čemu tedy náš téměř desetiletý výzkum v Egyptě směřuje? Zde je třeba zmínit, že z Egypta není možno vedle lidských kosterních pozůstatků vyvážet ani žádné osteologické či dentální vzorky pro analýzy. Při výzkumu jsme tedy stále odkázáni pouze na klasické metody biologické antropologie. Dlouhodobě sledujeme několik cílů.

Na prvním místě bychom chtěli vytvořit komplexní antropologickou charakteristiku staroříšské populace, pohřbívané v 5. – 6. dynastii v Abúsíru, zahrnující hodnocení pohlavního dimorfismu, věkového rozvrstvení populace či metrickou analýzu včetně odhadů výšky postavy. V průběhu následujících dvou až tří let bychom rádi na základě sebraných dat sestavili ucelenou monografii věnovanou pouze této populaci, obsahující rovněž námi prováděné dílčí výzkumy.

V průběhu zpracování jsme u této populace zaznamenali nezvykle vysoký výskyt patologických projevů, ať již šlo o zánětlivá onemocnění, zlomeniny, endokrinní poruchy a další. Dalo by se říci, že téměř u každé třetí kostry by bylo možno sepsat kazuistickou studii o přítomných patologiích. Bohužel k prokázání většiny patologických projevů by byl zapotřebí rentgen. Většina z nich tak zůstává zatím nepublikována. Přestože nyní máme příslib zapůjčení rentgenového přístroje v Egyptě, při takovémto množství patologií by bylo ideální mít k dispozici vlastní přenosný rentgen. Věříme, že jednou se jeho nákup zdaří a budeme moci námi diagnostikované patologické případy souhrnně publikovat.

Vzhledem k rodinnému charakteru většiny hrobek, zejména s vazbou na královskou rodinu, se zde nabízí také studie příbuznosti. Zároveň máme k dispozici srovnávací soubor jedinců, u kterých je vysoká pravděpodobnost, že nebyli příbuzní s osobami v hlavním souboru. Sledujeme tedy diskrétní (nemetrické) znaky zejména na lebce a zubech, u kterých se předpokládá, že do určité míry mají dědičný původ. Na jejich základě bychom rádi jednak stanovili frekvence hodnocených znaků v populaci, jednak odhalili, zda jsou některé z nich typické pro královskou rodinu.

V neposlední řadě se zaměřujeme na hodnocení projevů fyzické zátěže na kostrách vysokých hodnostářů, jež jejich postavení a tituly řadí mezi písaře. Sochy úředníků v rolích písařů a četná reliéfní vyobrazení dokládají jejich nejčastější pozice, ve kterých se tomuto povolání věnovali. Je velmi pravděpodobné, že každodenní opakování těchto úkonů zanechalo na jejich kostře následky v podobě změn v oblastech svalových úponů, degenerativních změn páteře a kloubů či výskytu přídatných kloubních plošek.

Rádi bychom rovněž vytvořili databázi 3D skenů staroříšských lebek, která by sloužila jednak jako dokumentární databáze, jednak ke studiu jejich morfologie a morfometrie bez nutnosti pobytu přímo v Abúsíru.

Věříme, že další léta přinesou mnoho nových nálezů, které rozšíří a obohatí naši databázi i naše znalosti o lidech pohřbených pod pyramidami v Abúsíru. Ale již nyní se se nacházíme v období, které by mělo začít přinášet plody naší desetileté práce.

Vedle výše zmiňovaných antropologů, kteří se vyhodnocení kosterního materiálu z lokality Abúsír věnovali před námi, se na aktuálním stavu výzkumu, stejně jako tvorbě databáze, podíleli za Národní muzeum Petra Havelková, Petr Velemínský, Hana Píšová a Eliška Maxová,

z Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v.v.i. vypomohla Petra Stránská a nedílnou součástí našeho antropologického týmu je v posledních letech Šárka Bejdová z Přírodovědecké fakulty UK.

Závěrem

Za téměř deset let mého působení v Egyptě se změnilo mnohé, ať již pozitivně či negativně. Proběhla revoluce a část nálezů byla nenávratně zničena. Zemřeli dlouholetí předáci dělníků, bratři Talál a Ahmad el-Kerétí, jejichž rodina byla součástí české expedice téměř od počátku. Na druhou stranu jsme se přestěhovali z Káhiry do vily v Sakkáře, což nám v mnoha směrech ulehčuje práci na výzkumu. Podařilo se získat Český sklad a další se možná vybuduje. Byli jsme přítomni při krásných objevech, zejména při odkryvu hrobového komplexu princezny Šeretnebtej. Každá expedice v sobě skrývá nějakou změnu. Něco nového, jiného, zda horšího či lepšího prověří vždy čas.

Obr. 5. Pohled na stupňovitou pyramidu panovníka Džosera v Sakkářev odrazu jezírka vzniklého po noční bouři. Vpravo Veserkafova pyramida. Foto: Š. Bejdová.

Nejstabilnější se tak zdá být počasí. Chladnější rána, teplo až horko přes den, stálý slunečný svit, jestliže to káhirský smog dovolí. Pokud přijdou mraky a začne pršet, spadne zpravidla pouze pár kapek. Během letošní expedice však počasí ukázalo, že i ono umí překvapit. V podvečer přišla silná dlouhotrvající písečná bouře, kterou ovšem provázely hromy a blesky. Bez přítomného deště se jednalo o téměř apokalyptickou podívanou. Průtrž mračen však nakonec přišla a dlouho neustávala. Z údivu jsme nevycházeli ani ráno, kdy se naše příjezdová cesta proměnila v bazén. Ale nejkrásnější překvapení na nás čekalo po cestě na lokalitu. Před Džoserovou pyramidou v Sakkáře vzniklo jezero, které ji zrcadlilo v celé její majestátnosti. Teď už jen zažít, až poušť rozkvete…

Poděkování

Ráda bych poděkovala Viktoru Černému, Martině Kujanové a Pavle Zedníkové-Malé za poskytnutá data z předchozích výkumů.

Tento projekt vznikl za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2018/19, 00023272).